

*Веска Кирилова**

ФУНКЦИОНАЛНА СУБСТИТУЦИЯ НА НЕАФРИКАТЕН С АФРИКАТЕН ОБСТРУЕНТ В УСТНАТА ПРАКТИКА НА ФРЕНСКИЯ И БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Veska Kirilova

FUNCTIONAL SUBSTITUTION OF A NON-AFRICATE WITH AN AFRICATE OBSTRUENT IN THE ORAL PRACTICE OF FRENCH AND BULGARIAN LANGUAGES

The present study examines some cases of functional substitution of non-affricate with affricate obstruents in the oral practice of the French language, some of its diatopic and diastratic variations, as well as the manifestation of this process in the Bulgarian language. The study finds that the affrication concerns only the plosive obstruents ([t], [d], [k], [g]) in the French language, while the affrication in the Bulgarian language is observed both with plosive ([t], [d]) and fricative obstruents ([ç], [ʒ], [ʃ], [ʒ]).

The terms ‚direct‘ and ‚indirect affrication‘ are introduced. The study analyzes the phonetic causes of the substitution process under consideration.

Keywords: *substitution; affrication; obstruents; oral practice; French language; Bulgarian language.*

Настоящата разработка разглежда някои случаи на функционална субституция на неафрикатни с африкатни обструенти в устната практика на френския език, на някои негови диатопни и диастратни разновидности, както и проявата на този процес в българския език. Изследването установява, че обект на африкатизация във френския език са само преградни обструенти ([t], [d], [k], [g]), а в българския език се наблюдава африкатизация както при преградни ([t], [d]), така и при проходни обструенти ([ç], [ʒ], [ʃ], [ʒ]). Въвеждат се понятията „пряка“ и „непряка африкатизация“. Анализират се фонетичните причините за протичане на разглеждания субституционен процес.

Ключови думи: *субституция; африкатизация; обструенти; устна практика; френски език; български език.*

В устната практика на френския и българския език съгласните подлежат на различни фонетични промени, сред които може да се наблюдава субституция на неафрикатни с африкатни обструенти. Въпреки че съвременната френска фонологична система не притежава африкатни фонемни, тези съгласни се употребяват както на територията на Франция, така и извън нея. Настъпилите промени са нефонологични, а на субсегментно ниво неафрикатният обструент заменя модалния си признак с друг, който не е смислоразличителен за френския език. Българската фонологична система разполага с четири африкатни фонемни: [ç], [ʒ], „дж“ [ʒ] и „дз“ [ʒ], поради което, при проявена африкатизация на съгласна, са налице фонологични промени.

* **Веска Кирилова** – доц. д-р, катедра „Романистика“, Филологически факултет, Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“, v.dimitrova@ts.uni-vt.bg.

През последните десетилетия функционалната (ненормативна) африкатизация в диатопните и диастратните разновидности на френския език предизвиква засилен интерес от страна на редица фонолози: Картон и др. (1983), Ошкорн и Бал (1997), Мюно, Нев (2002), Тримай и Романо (2003), Бинисти и Гаске-Сирюс (2003), Лехка-Льомаршан (2007), Хал (2007), Пюстка (2007а,б), Гаске-Сирюс (2013), Рьотнер (2017) и др. Африкатизацията на съгласни, особено характерна за канадския френски език, също е обект на немалко публикации: Леон (1994), Роше (1996), Мартен (1997), Шьонеман (1998), Риан (2003), Кели (2007), Сабио (2013), Поарие (2008) и др. В българския език нерегламентираната субституция на неафрикатен с африкатен обструент се свързва обикновено с диалектно влияние и този процес е отразен в различни диалектоложки изследвания, сред които тези на Стойков (1993), Иванов (1994), Младенов (1984), Шклифов (1984) и др.

Настоящата разработка разглежда някои случаи на функционална субституция на неафрикатни с африкатни обструенти в устната практика на френския език и някои негови диатопни и диастратни разновидности, както и проявата на този процес в българския език. Целта на изследването е да се установи кои обструенти са засегнати от разглежданата промяна в двата езика, с какъв вид африкатни съгласни се заменят те и кои фонетични фактори обуславят протичането ѝ.

1. Функционална субституция на съгласните [t] и [d] с африкатна съгласна

Функционалната субституция на обструентите [t] и [d] в устната практика на френския език и неговите разновидности може да доведе до учленението на четири африкатни съгласни: две апикални – [ts], [dz], и две препалатални – [tʃ] и [dʒ].

1.1. Функционална субституция на съгласните [t] и [d] с африкатните съгласни [tʃ] и [dʒ]

Обикновено субституцията на съгласните [t] и [d] с препалаталните [tʃ] и [dʒ] в устната практика на френския език, говорен на територията на Франция, се свързва предимно с говора на младежите от магребски произход, които живеят в предградията на големите градове като Париж (Paternostro 2012), Руан (Trimaille et al. 2012: 1), Гренобъл (Romano 2003, Trimaille et al. 2012: 1, Trimaille), Хавър (Hauchecorne, Ball 1997), Марсилия (Binisti, Gasquet-Cyrus 2003), Валенсия (Trimaille et al. 2012: 1): *tu* [tʃy], *petite* [pətʃit] (Trimaille et al. 2012: 2). Африкатизацията на съгласните в началото е имала силна идентифицираща роля, като е отразявала принадлежността на младежите към магребските емигрантски общности. Впоследствие обаче функционалността на африкатните съгласни е разширила своя периметър на употреба и се е превърнала в социален езиков маркер за речта на младежите от предградията като цяло, независимо от техния произход (Caubet in Lehka-Lemarchand 2007: 54). Въпреки че субституцията на неафрикатен с африкатен обструент се приема като част от произносителните навици на информатори, произлезли от ниските социални слоеве, тя се наблюдава също и при такива, принадлежащи към средната класа (Dévilla, Trimaille in Trimaille et al. 2012: 1), както и при някои образовани информатори (в речта на радио- и телевизионни журналисти) (Trimaille in Trimaille et al. 2012: 1). Африкатизацията на [t] в [tʃ] (*voiture* [vwatʃyʁ]) и на [d] в [dʒ] (*ce que tu dis* [skətʃydʒi]) е характерна също за парижкия просторечен говор (Paternostro 2012: 38). Замяна на обструентите [t] и [d] съответно с африкатите [tʃ] и [dʒ] може да бъде наблюдавана и в някои местни говори, като например севернопикардския, в двусегментните групи [tʃ]/[dʒ], последвани от гласна: полусъгласната [j] се преглася в шушкава съгласна (Carton et al. 1983: 26). След [t] тя преминава в беззвучната съгласна [ʃ], а след [d] – в звучната [ʒ]: *quartier* [kartje] => [kartʃe] (Carton et al. 1983: 26), *tiens* [tjɛ̃] => [tʃjɛ̃] (Hall 2007: 178), [kardjak] => [kardʒak] (Carton et al. 1983: 26). В Картон и др. тези промени са описани като преминаване на йота в шушкава съгласна след преградна (Carton et al. 1983: 26), но при бързо темпо на говорене двата звука се произнасят с един учленителен акт като африкатна съгласна. Подобна тенденция е налице и в говора на Бургундия в същия сегментен отрязък напр. *bestiaux* [bestjo] => [bestʃo] (Carton et al. 1983: 46). Субституционният процес [ʒ] => [dʒ] може да бъде наблюдаван също в говора на областта Юра: *Julien* [zyljɛ̃] => [dʒyljɛ̃] (Carton et al. 1983: 43), но тук става въпрос за архаична произносителна форма – проходната съгласна [ʒ] е имала фоничния облик на африкатната съгласна [dʒ]: *Julien* [dʒyljɛ̃] (Carton et al. 1983: 43). Прави впечатление, че афри-

катизацията в севернопикардския и бургундския говор в двусегментните отрязъци [tj] и [dj] се извършва на два етапа при преминаване от дълбинната в повърхнинната структура: 1) замяна на полусъгласната [j] с шушкава съгласна и 2) африкатизация на сегментния отрязък [t]/[d] + шушкава съгласна: *quartier* [kartje] => [kart(j->ʃ)ɛ] => [kartʃɛ], *cardiaque* [kardjak] => [kard(j->ʒ)ak] => [kardʒak]. Това дава основание разглежданият субституционен процес да бъде определен като *индиректен/непряк*, тъй като африкатът е резултат от сегментно комбинаторно конфигуриране на преградна съгласна с прегласена полусъгласна. Индиректната субституция на неафрикатен с африкатен обструент би могла да бъде определена още като *комбинаторна африкатизация*. В случаите, при които се наблюдава непосредствена замяна на обструентите [t] и [d] съответно с африкатите [tʃ] и [dʒ], без да се използва прегласен звук в сегментната верига, би могло да се говори за *директна/пряка* африкатизация, както е напр. в парижкия просторечен говор или в говора на Юра: *voiture* [vwatʃyʁ], *Julien* [dʒyljɛ̃].

В белгийския вариант на френския език – в просторечния говор на кантона Лиеж, е налице субституция на [t] с [tʃ] и на [d] с [dʒ] пред предна гласна ([i],[y]) или полусъгласната [j], като в посочените примери тя е непряка (индиректна): *Thierry* [tjɛri] => [t(j->ʃ)ɛri] => [tʃɛri], *djable* [diabl] => *diab'* [d(j->ʒ)ap] => [dʒap] (с финална обеззвучена съгласна след изпадане на „l“ и няма „e“) (Munot, Nève 2002: 205). Функционалната субституция на [t] с [tʃ] и на [d] с [dʒ] е характерна също за академския вариант на френския език. Тази произносителна особеност го различава от лорентинския френски, за който е типична субституцията на [t] с африката [ts] и на [d] с [dz]. Процесът протича в двусегментния отрязък „ti“ или в трисегментните отрязъци „tié“ и „tier“, което води съответно до произнасяне на „ti“ [ti] като [tʃi], на „tié“ [tje] като [tʃe], на „tier“ като [tʃe] или [tʃɛ]: *pitie* => [pitʃe], *tiens* => [tʃɛ̃], *tiers* => [tʃɛʁ] (примери на Scheunemann 1998: 17). В двусегментния отрязък „ti“, произнесен като два звука – [tʃi], е налице директна/пряка африкатизация. В случаите с трисегментните отрязъци „tié“ и „tier“, чието произношение е сведено до два звука, се наблюдава индиректна/непряка африкатизация. Подобни процеси протичат и при [d] в двусегментния отрязък [dj]: *diable* [djabl] => [d(j->ʒ)ab] => [dʒab], *dieu* [djø] => [d(j->ʒ)ø] => [dʒø], *diamant* [djamã] => [d(j->ʒ)amã] => [dʒamã] (примери на Féronnet 1989:15). Следва да се отбележи обаче, че замяната на [t] и [d] съответно с [tʃ] и [dʒ] в академския вариант на френския език е със сравнително рядка проява и се наблюдава предимно в говора на възрастните хора (Scheunemann 1998: 17, Féronnet 1989:15).

1.2. Функционална субституция на съгласните [t] и [d] с африкатните съгласни [ts] и [dz]

Функционална замяна на съгласните [t] и [d] с африкатните съгласни [ts] и [dz] може да се наблюдава в различни райони на Франция под диалектно влияние: *parti* [partsi], *mardi* [mardzi] (Léon 1992: 72). В говора на остров Реюнион е установена лека тенденция към африкатизация на [t] в [ts] при някои възрастни информатори (*tibia* => [tsibja]), но като цяло тя е на път да изчезне (Bordal, Ledegen 2007: 127, Poirier 2008: 391). Субституция на [t] и [d] пред предните затворени гласни [i], [y] и полусъгласни [j] и [ç] се проявява също в гваделупския вариант на френския език, както и в този на Мартиника, в който разглежданата замяна е по-силно изразена (Pustka 2007a: 266), в Конго (Gombé-Apondza 2015:113), в говора на франкофонското население на о-в Мавриций, Република Сейшели, в Хаити (Poirier 2008: 391). В последния говор африкатизацията се извършва само пред /i/ и /j/, тъй като фонемите /y/ и /ç/ са непознати за креолския език (Poirier 2008: 394).

Субституцията на съгласните [t] и [d] с африкатите [ts] и [dz] е особено характерна за канадския вариант на френския език – предимно за говора на Квебек, както и за този в Онтарио (Леон 1994: 391), за част от академския френския език – напр. на остров Принц Едуард и в областта Мадаваска (Североизточен Нов Брунсвик) (Риан 2003: 128), за говора на Албърта (Rochet 1996). Фонетични изследвания, насочени към *сегментния* контекст на проява на субституцията на [t] с [ts] и на [d] с [dz] в канадския вариант на френския език, сочат, че африкатизационните процеси при двете съгласни протичат пред затворените предни гласни [i] и [y], техните отпуснати варианти [I], [Y] и пред предните полугласни [j] и [ç] (Euchenne 2003: 56): *s/euh*, *côté enseignement et euh*,

culture [ts]j'ai adoré, ça l'a été, très pratique [ts]; c'est certain que c'est difficile aujourd'hui [dz] (Kelly 2007: 209). Дистрибуционният подход дава основание за разглеждане на звуковите реализации на фонемите /t/ и /d/ като алофони, употребени в различен сегментен контекст: 1) африкатните алофони [ts] и [dz] се явяват пред затворените предни гласни [i] и [y] и пред предните полусъгласни [j] и [ç]: *petit* [ptsɪ], *tu* [tsy], *tiens* [tsjɛ̃] (Martin 1997: 22), *petite* [ptsɪt], *amertume* [amertsym], *dû* [dzy], *dur* [dzY:r], *aujourd'hui* [ozurdzɥi] (Риан 2003: 128) и 2) алофоните [t] и [d], които се използват в останалите случаи. Вариантите [t] – [ts] и [d] – [dz] се намират в допълнителна дистрибуция и съставляват контекстуални варианти на фонемите /t/ и /d/ (Martin 1997: 22). В артикулационен план африкатизацията на фонемите [t] и [d], позната още като „асибилране“¹, се обяснява с прогресивно отпускане на преградата при [t] и [d], което води до удължаване на финалната фаза от учленението на двете съгласни, а това предизвиква силен шум на триене, характерен за съгласните [s] и [z] (Gendron in Poirier 2008: 376). Според Маршал африкатизацията на двете съгласни се дължи на вътрешноприсъщите (интренсекни) свойства на звуковете от сегментния отрязък [t]/[d] + [i] или [y]: при учленението на [t] и [d] върхът на езика опира в алвеолите, а при [i] и [y], които са предни високи гласни, езикът заема високо положение в устната кухина и се концентрира в предната част на устата. Когато езикът напуска алвеолите в момента на експлозията, за да заеме положение за учленението на гласните [i] и [y], той минава задължително през учленителните позиции на съгласните [s] и [z] (Marchal in Poirier 2008: 376–377). Подобни процеси протичат и при учленението на [t] и [d], последвани от дорсо-палаталните полусъгласни [j] и [ç]. Прозодичната позиция, в която протича субституцията на [t] и [d] с африкатен обструент също играе немалка роля. Сред фонолозите обаче липсва единно мнение по този въпрос. Според Волкър африкатизацията в канадския вариант на френския език е задължителна в рамките на думата (*dîner* [dzine]), забранена между две пълнозначни думи (**gran[dz] histoires*) и факултативна между клитика и пълнозначна дума (*part-il* [partil]/[partsil], *pas d'image* [padimaz]/[padzimiz]) или при някои сложни думи (*Sept-Iles* [setil]/[setsil]) (Walker 1984: 91–92). Роше отбелязва асибилране на [t] и [d], характерно за канадския френски език, пред високите гласни [i], [y] и пред полугласните [j] и [ç] предимно вътре в думата, но много рядко на междусловната граница при осъществяване на лиезон или фонетично свързване (Rochet 1996: 438). Следва да се отбележи обаче, че разглежданият процес е с различна степен на проява в канадските франкофонски провинции. Той е по-силно изразен например в Квебек, отколкото в Албърта (Rochet 1996: 439). Изследване на Дюма сочи, че [t, d] се произнасят винаги като африкати пред [i, y, j, ç] в рамките на думата (*dire* [dziʁ], *tuque* [tsyk]), а факултативно на границата на две думи (*petite image* – [ptitimiz] или [ptitsimiz], *grande île* – [gʁɑ̃dil] или [gʁɑ̃dzil]) (Dumas in Auger, Villeneuve 2007: 56–57). Този вид африкатизация характеризира произносителната вариантност и при някои клитики, напр. местоименните форми *tu, te*: *t'imagines* – [timazin] или [tsimizin] (Auger, Villeneuve 2007: 57), *je t'y* [ti] *retrouverai* или *je t'y* [tsi] *retrouverai* (Walker 1984: 92); предлога *de*: *pas d'idée*, произнесен с [d] или [dz] (Walker 1984: 92). Дюма е категоричен, че при случаите на инверсия на местоимения подлог финалната съгласна „t“ от глаголната форма за 3 л., ед. и мн. ч., последвана от гласната „i“ на местоимението *il(s)*, се произнася като африкат: *vient-il* [vjɛ̃tsil], *viennent-ils* [vjentsil] (Dumas in Auger, Villeneuve 2007: 57). В говора на Албърта употребата на алофоните [ts] и [dz] пред предните гласни [i], [y] и полусъгласните [j] и [ç] е почти повсеместно в рамките на думата, но много рядко на междусловната граница, т.е. в случаите на лиезон или фонетично свързване (Rochet 1996: 438). Роше дава множество примери на неасибилрана лиезонна съгласна, както и такива с асибилрана съгласна, което потвърждава изводите на Дюма за факултативния характер на африкатизацията на разглежданите съгласни при лиезон и фонетично свързване (Rochet 1996: 439). В този контекст обаче разглежданите преградни обструенти и техните африкатни (асибилрани) варианти, осъществени като лиезонна съгласна или като съгласна от фонетичното свързване, са сравнително равностойно използвани в квебекския френски език, за разлика от говора на Албърта, в който неасибилраните

¹ Терминът „асибилране“ се използва от някои фонолози, сред които Леон (1992), Кели (2007), Ешен (2003), Роше (1996), за обозначаване на прегласа на [t] и [d] съответно в [ts] и [dz], тъй като този процес е свързан с добавяне на съскав консонантен елемент, формиращ съответния африкат.

варианти имат по-висока степен на проява (Dumas in Rochet 1996: 439). Друг фактор, който оказва влияние при субституцията на неафрикатните обструенти [t] и [d] с африкатни, е *видът на звуковете* – акустични изследвания сочат, че субституционният процес е по-ясно изразен при беззвучната съгласна /t/, отколкото при звучната /d/; асибилиращото действие на /y/ е по-ограничено от това на /i/, /j/ и /ç/) (Gendron; Thomas in Poirier 2008: 378). *Сричковата позиция* на фонемите /t/ и /d/ играе важна роля в процеса на африкатизация – по-голяма вероятност за нейната проява има, когато те са в силна, а не в слаба позиция (Thomas 1996: 44). *Супрасегментният фактор* ударение спомага за по-ясно перцептиране на субституирания обструент – африкатизационният процес е по-ясно изразен в ударена сричка (Gendron; Thomas in Poirier 2008: 378).

1.3. Функционална субституция на веларните [k] и [g] с африкатните съгласни [tʃ] и [dʒ]

Африкатизацията на съгласните [k] и [g] съответно в [tʃ] и [dʒ] може да се наблюдава в говора на Северна Пикардия (Pooley&Kasstan 2016: 14; вж още Dawson 2006), в района на Амиен и Вимьо (разположен на запад от Пикардия) (Dawson 2006 :163), както и в нормандския говор: *curé* => [tʃyʁe] (Hall 2007: 9). Данни за африкатизация на веларните съгласни [k] и [g] в говора на Мускрон (Западна Белгия, на границата с Франция) дава изследване на Мае. Съгласната [k] се заменя от африката [tʃ] пред всички предни орални и предни носови гласни – пред i [i] : *qui* => [tʃi]; пред [e] : *Tuquet* => *Tutchét* => [tytʃe]; пред [ɛ] *vicaire* => [vitʃɛ: ʁ] ; пред [y] : *curieux* => [tʃyʁjø]; пред [ø] : *queue* => [tʃø]; пред [œ] : *coeur* => [tʃœ:ʁ]; пред носово „e“: *chien* => [kʃjɛ̃] => [tʃjɛ̃]; пред носово [œ̃] : *coïn* => [tʃœ̃], пред [j] : *inquiet* => [ɛ̃tʃɛ] (Maës in Dawson 2006: 128). Африкатизация на звучната веларна съгласна [g] е налице също пред предни гласни – пред i [i]: *anguille* – *andjile* => [ãdʒil] ; пред [e] : *gai* => [dʒe]; пред [ɛ]: *guerre* => [dʒɛ: ʁ] ; пред [y] : *aiguille* – *édjule* => [edʒyl]; пред [œ] : *gueule* => [dʒœl] (Maës in Dawson 2006: 128). Една от характерните произносителни особености на академичния вариант на френския език е субституцията на веларните съгласни [k] и [g] съответно с африкатите [tʃ] и [dʒ] в сегментните отрязъци [k]/[g] + *предна гласна* или *полусъгласните [j] и [y]*: *coeur* => [tʃœ:ʁ], *Québec* => [tʃebɛk], *la cuisse* => [latʃjis] (Scheunemann 1998: 17), *gueule* => [dʒœl] (с африкатизирано [g]) или [gjøl] (с палатализирано [g]) (Léon, Bhatt 2005: 301), *guerre* [dʒɛ:ʁ], *guêpe* [dʒɛp] (Péronnet 1989). Шьонеман отбелязва, че тези фонетични особености са били характерни за френския език, говорен в кралския двор през XVI в. (Scheunemann 1998: 17). Подобни промени могат да се наблюдават също в швейцарския кантон Вале (Reutner 2017: 44). Палатализирането на веларните съгласни пред предна гласна във френския език и неговите разновидности се вписва в универсална тенденция, валидна за всички езици по света – обикновено този процес води до образуване на африкатни съгласни като [tʃ, dʒ] (коронална с шушкав съставен елемент) и по-рядко до вторично палатализирани преградни веларни като [kʲ, gʲ] (Dawson 2006: 172).

2. Функционална субституция на неафрикатен с африкатен обструент в българския език

За разлика от френския език, в който обект на африкатизация са преградните обструенти [t], [d], [k] и [g], в българския език се наблюдават сравнително по-малко случаи на африкатизация на преграден обструент, а преобладават случаите на африкатизация на проходни обструенти.

2.1. Функционална субституция на съгласната [т] с африкантната съгласна [ч]

Субституция на [т] с африкантната съгласна [ч] се наблюдава в звукосъчетанието „щ“ [шт] в говора на град Самоков и в този на някои близки села като Шишманово, в които се използва съчетанието [шч] вместо нормативното [шт] („щ“ => [шч]): [*шчо, лѐшча, нѐшчо, пѹшча, шчѐрка*] (Стойков 1993: 155). Значителен брой случаи на този вид замяна са налице в разложкия говор ([*кàшча, нѹшчо, нѐшчо, шчò*]) (примери на Иванов 1994: 104), в странджанския говор в с. Кондолово, Малкотърновско (Иванов 1994: 84), в брезнишкия говор, независимо от произхода им ([*башчà, гѹшчер, клѐшчи, крàшиче, нѐшчо, обѹшча, гѹшчер*]) (Стойков 1993: 168), макар че има случаи и с [ч] ([*гàче, срѐча, ноч, лѐча*]) (Иванов 1994: 119). Преходът на [шт] в [шч] е характерен и за българските говори в Южна Албания ([*кàшча, свѐшча*]), но се среща също и [кʲ] вместо [шт]

([повѣк'е]) (Иванов 1994: 153). „На мястото на стб. съчетание *ит* в говора на Бобошица стои *ич*, както в костурския говор“ (Шклифов 1984: 78). Старобългарското съчетание [шт] е било меко, в резултат на което съгласната [т] от съчетанието [шт] се е палатализирила в [ч] (Шклифов 1984: 78).

2.2. Функционална субституция на съгласната [д] с африката „дж“ [ц]

Субституция на [д] с „дж“ [ц] в българския език може да бъде наблюдавана под диалектно влияние в самоковския говор, в крайните югозападни български говори, в българските говори в Южна Албания, в които консонантната група [жд] е заменена с групата „ждж“ [жц]: [*вѣжци, довѣжциане, вѣжциам, сѣжци*] (Иванов 1994: 131, 140, 153). Идентичен субституционен процес присъства и в костурския говор, в който стб. съчетание [жд] се е развило в [жц] (Мазон в Шклифов 1984: 78), а като причина за това се изтъква мекостта на стб. [жд], която е довела до палатализиране на съгласната [д] в него (Шклифов 1984: 78). Примерите сочат протичане на разглеждания процес пред предни гласни, което позволява да се говори освен за етимологична, също и за сегментна обусловеност.

2.3. Функционална субституция на съгласната [с] с африката [ц]

Под диалектно влияние в източните рупски говори се наблюдава замяна на съгласната [с] с африката [ц] при образуване на качествени прилагателни имена с наставка –*ски*, произнесена –*ци*: [*жѣнци, мѡрци, турци*] в м. *женски, морски, турски* (Стойков 1993: 123; Иванов 1994: 83). В гребенския (Гарван, Калипетрово), капанския и шуменско-преславския подтип говори се среща също наставка –*ци* в м. –*ски*: [*дѡскѣлци, жѣнци, мукѡнци, нашѣнци, сѣлци*] (Младенов 1984: 108). Разглежданият вид субституция би следвало да се определи като фонемологична. На субсегментно ниво ненормативната замяна на проходната съгласна [с] с африката [ц] е свързана с промяна на един фонемологичен признак – начин на учленение.

2.4. Функционална субституция на съгласната [з] с африката „дз“ [с]

Сред фонетичните особености на мизийския тип говори е прегласянето на проходната съгласна [з] в африката „дз“ [с]: [*бѣлеси, бѡрса (църкел), вѡрзѣф*], макар че се среща и съгласна [з]: [*звѣзди, заднийу, звѣцѣ, трѣпѣза*] (Младенов 1984: 106). В разградския, в елинпелинския говор се наблюдава същата фонетична особеност – функционална субституция на съгласната [з] с африката „дз“ [с]: [*свѣрswѣ, удр'асwa, сѡд'ѣн, св'ѡзда, носѣте, свѣр, свѣровѣ*] (Иванов 1994: 70, 130). В белослатинско-беленския говор се срещат също случаи на субституция на [з] ([*насѡт*]) (Иванов 1994: 115), а също и в баташкия ([*спѡни, удвѣрсувам*]) (Иванов 1994: 94), както и в рупския говор, макар и несистемно ([*свѣзда, свѣнѣц, ѡнси, нѡсе, сарзалѣци*]), но не е изключена и употреба на съгласната [з] в споменатите случаи (Младенов 1984: 118). Прави впечатление, че съгласната [з] се африкатизира в [с] при определен сегментен контекст – когато е в интервокална позиция, край сонорна съгласна или край [в], което дава основание тази промяна да бъде определена като сегментно обусловена.

2.5. Функционална субституция на съгласните [ш] и [ж] с африкатите [ч] и „дж“ [ц]

Субституцията на съгласната [ш] с [ч] се дължи на диалектно влияние. Тя може да се наблюдава в югозападните говори: нормативният суфикс за образуване на прилагателни имена –*шки* е заменен от суфикса –*чки*: [*айдѣчки (хайдушки), войнички, йунѡчки, зайечки, ковѡчки, рѡчечки (рѡчешки), старѣчки, човѣчки*] (Стойков 1993: 150). Африкатизирането на съгласната [ш] и фоничната ѝ реализация като [ч] би могло да бъде определено като фонемологично.

В някои местни говори, като баташкия, се наблюдава употреба на африката „дж“ [ц] вместо проходната съгласна [ж]: [дѣрцѣт, Пѡсарцик] (Иванов 1994: 94). Идентични процеси протичат и в просторечния говор: „*желязо*“ придобива фоничния облик „*джилязу*“ [цил'азу], *паяжина* – *паяджина* [пайѡцина] (Младенов 1984: 106).

Заключение

Субституцията на неафрикатен с африкатен обструент е фонетичен процес, характерен за някои диатопни и диастратни разновидности на френския език, както и за българския. За френския език този субституционен процес е нефонемологичен и е свързан с реализиране на алофони в

зависимост от сегментния контекст. За българския език това е фонологична промяна, която води до замяна на една с друга фонема. Обект на африкатизация във френския език са само преградни обструенти: алвеоденталните [t], [d] и веларните [k], [g], които се реализират като четири африкатни алофона: два апикални – [ts], [dz] и два препалатални – [tʃ] и [dʒ]. Субституцията [t] => [tʃ] и [d] => [dʒ] е характерна предимно за говора на младежите от предградията на големите градове на Франция, за някои местни говори като напр. севернопикардския, бургундския, в които се установяват субституционни процеси, водещи до два вида африкатизация: 1) *директна/пряка* и 2) *индиректна/непряка*, следствие от сегментно комбинаторно конфигуриране: quartier [kartje] => [kart(j->ʃ)e] => [kartʃe]; cardiaque [kardjak] => [kard(j->ʒ)ak] => [kardʒak]). Подобни замени на неафрикатен с африкатен обструент се наблюдават също в парижкия просторечен говор, отчасти в просторечния говор на белгийския френски език, в академичния вариант на френския език.

Функционалната субституция на съгласните [t] и [d] с африкатите [ts] и [dz] е характерна предимно за канадския френски език (tu dis [tsydzi]), въпреки че тя може да бъде наблюдавана в просторечния говор в различни райони на Франция (*metier* [metsje]), както и в диатопни разновидности на френския език извън територията на Франция с различна степен на проява (о-в Реюнион, Гваделупа, Мартиника и др.). Субституция на съгласната [k] с [tʃ] и на [g] с [dʒ] е налице в говора на Северна Пикардия, в този на Мускрон (Западна Белгия) (*qui* => tchi [tʃi]), в швейцарския кантон Вале, в академичния вариант на френския език.

За разлика от френския език, в който обект на африкатизация са само преградни обструенти ([t], [d], [k] и [g]), в българския език африкатизацията засяга както преградни обструенти – алвеоденталните [т] ([т] => [ч] – [ка̀шча]), [д] ([д] => [џ] – [вѐжџи]), така и проходни – съскавите [с] ([с] => [ц] – [жѐнџки]), [з] ([з] => [с] – [бѐлеси]), шушкавите [ш] ([ш] => [ч] – [войнѝчки]), [ж] ([ж] => [џ] – [дѝрџџт]), като в немалко случаи субституционният процес е фономорфологичен ([жѐнџки] => [жѐнџки]).

Причините, които предизвикват замяна на неафрикатен с африкатен обструент в двата езика, могат да бъдат обобщени чрез действието на следните фонетични фактори: 1) вид на звука – фонологични параметри; 2) коартикуляционни процеси при преход от преградна към предна гласна или към дорсо-палатална френска полусъгласна; 3) отпуснатото учленение на звуковете; 4) сегментна обусловеност; 5) позиция на съгласната в думата – вътрешността на думата предлага по-добра възможност за субституция на неафрикатен с африкатен обструент във френския език и неговите разновидности (*diner* [dzine]), отколкото междусловните фонетични процеси; 6) сричковата позиция на звука, който е обект на субституция – по-голяма вероятност за нейната проява има, когато той се намира в силна позиция; 7) фономорфологична обусловеност – [жѐнџки] => [жѐнџки]; 8) етимологична обусловеност.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Иванов 1994:** Иванов, Й. *Българска диалектология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. // **Ivanov 1994:** Ivanov, Y. *Balgarska dialektologia*. Plovdiv: UI “Paisiy Hilendarski”.
- Младенов 1984:** Младенов, М. Характеристика на говорите в Добруджа. – В: *Помагало по българска диалектология*. Бояджиев, Т. (ред.). София: Наука и изкуство, 100–127. // **Mladenov 1984:** Mladenov, M. *Harakteristika na govorite v Dobrudzha*. – In: *Pomagalo po balgarska dialektologia*. Boyadzhiev, T. (red.). Sofia.: Nauka i izkustvo, 100–127.
- Стойков 1993:** Стойков, С. *Българска диалектология*. София: Изд. на БАН. // **Stoykov 1993:** Stoykov, S. *Balgarska dialektologia*, Sofia: Izd. na BAN.
- Шклифов 1984:** Шклифов, Б. Общността на говора на село Бобошица с костурския говор. – В: *Помагало по българска диалектология*. Бояджиев, Т. (ред.). София: Наука и изкуство, 77–80. // **Shklifov 1984:** Shklifov, B. *Obshtnostta na govora na selo Boboshtitsa s kosturskia govor*. – In: *Pomagalo po balgarska dialektologia*. Boyadzhiev, T. (red.). Sofia: Nauka i izkustvo, 77–80.
- Auger, Villeneuve 2007:** Auger, J., A.-J. Villeneuve. L'épenthèse vocalique et les clitiques en français québécois. – In: *Glottopol*. № 9, pp. 49–65.

- Binisti, Gasquet-Cyrus 2003:** Binisti, N., M. Gasquet-Cyrus. Les accents de Marseille. – In: *Français : variation, représentations, pratiques. Cahiers du français contemporain*. № 8, 107–129.
- Bordal, Ledegen 2007:** Bordal, G., G. Ledegen. Le français de la Réunion : lexicque, morphosyntaxe, alternance codique et prononciation. – In: *PFC: enjeux descriptifs, théorique et didactique. Bulletin*. № 7, 121–135.
- Carton 1983:** Carton, F., Rossi, M., Autesserre, D. P. Léon. *Les accents des Français*. Paris : Hachette.
- Dawson 2006:** Dawson, A. Variation phonologique et cohésion dialectale en picard : Vers une Théorie des Correspondances Dialectales. – In: *Linguistique. Université de Toulouse 2 Le Mirail*. <<https://hal.archives-ouvertes.fr/tel-01387600/document>> [07.06.2020].
- Eychenne 2003:** Eychenne, J. *Prolégomènes à une étude comparative du schwa en français : aspects méthodologiques, empiriques et théoriques*. Mémoire de DEA, Université de Toulouse-Le Mirail. <http://www.julieneychenne.info/files/pdf/eychenne_dea.pdf> [16.07.2020]
- Eychenne 2006:** Eychenne, J. *Aspects de la phonologie du schwa dans le français contemporain: optimalité, visibilité prosodique, gradience*. <http://www.julieneychenne.info/files/pdf/Eychenne_these.pdf> [17.09.2019]
- Gasquet-Cyrus 2013:** Gasquet-Cyrus, M. Peut-on écrire l’accent marseillais? – In: *Travaux interdisciplinaires sur la parole et le langage*. № 29.
- Gombé-Apondza 2015:** Gombé-Apondza, G.-R. Particularités phonétiques du français dans la presse audiovisuelle de Kinshasa. – In: *Synergies Afrique des Grands Lacs*. № 4, 101–116.
- Guiraud 1965:** Guiraud, P. *Le français populaire*. Paris: PUF.
- Hall 2007:** Hall, D. Le français de Rouen (Haute-Normandie, France) : une variété de français qui représente bien sa ville. – In: *Bulletin PCF*. №7, 171–193.
- Hauchecorne, Ball 1997:** Hauchecorne, F., R. Ball. L’accent du Havre : un exemple de mythe linguistique – In: *Maison des sciences de l’homme*. № 82, 5–25.
- Kelly 2007:** Kelly, S. Prononciation et autres aspects du français au Québec. – In: *Bulletin PCF*. №7, 205–217.
- Lehka-Lemarchand 2007:** Lehka-Lemarchand, I. *Accent de banlieue. Approche phonétique et sociolinguistique de la prosodie des jeunes d’une banlieue rouennaise*. <http://www.enpjj.justice.fr/mediatheque/documents/catalogue/texte/theses/2007_LEHKA-LEMARCHAND%20I_Accent%20de%20banlieue.pdf> [20.05.2020]
- Léon 1992:** Léon, P. *Phonétisme et prononciation du français*. Paris: Armand Colin.
- Léon 1994:** Léon, P. Recherches sur le phonétisme du franco-ontarien et sa mouvance. – In: *Langues, espaces, sociétés. Les variétés du français en Amérique du Nord*. Québec : Les Presses de l’Université Laval, 387–408.
- Léon, Bhatt 2005:** Léon, P., P. Bhatt. *Structure du français moderne. Introduction à l’analyse linguistique*. Toronto: Canadian Scholars’ Press Inc.
- Martin 1997:** Martin, P. *Manuel de phonologie fonctionnelle*. Québec: Université Laval.
- Munot, Nève 2002:** Munot, Ph., F.-X. Nève. *Une introduction à la phonétique: manuel à l’intention des linguistes, orthophonistes et logopèdes*. Liège: Edition du Céfal.
- Paternostro 2012:** Paternostro, R. Aspects phonétiques du „français parisien multiculturel“: innovation, créativité, métissage(s). – In: *Cahiers*. II. № 17, 32-54.
- Péronnet 1989:** Péronnet, L. *Le parler acadien du Sud-Est du Nouveau-Brunswick. Éléments grammaticaux et lexicaux*. New York: Peter Lang.
- Poirier 2008:** Poirier, C. L’assibilation des occlusives /t/ et /d/ au Québec : le point sur la question – In: *Le français d’un continent à l’autre*. Baronian, L. F. Martineau (dir.). Québec: PU de Laval, 375–423.
- Pooley, Kasstan 2016:** Pooley, T., J. R. Kasstan. Les variétés régionales non-méridionales de France: nivellement; dédialectalisation; supralocalisation – In: *Sociolinguistica*. I. № 30, 175–198.
- Pustka 2007a:** Pustka, E. Le français régional émergent en Guadeloupe. – In: *Bulletin PCF*. №7, 261–273.
- Pustka 2007b:** Pustka, E. Les Aveyronnais de Paris: description d’un français du Midi parisiensé. – In: *Bulletin PCF*. №7, 253–261.4
- Reutner 2017:** Reutner, U. *Manuel des francophonies*. T. 22. Berlin/Boston: Walter de Gruyter.
- Rochet 1996:** Rochet, B. Le français à l’ouest de l’Ontario. Tendances phonétiques du français parlé en Alberta. – In: *Langues, espaces, sociétés. Les variétés du français en Amérique du Nord*. Québec : Les Presses de l’Université Laval, 433–455.
- Ryan 2003:** Ryan, R. Particularités phonétiques et phonologiques d’un parler acadien de l’Ile-du-Prince-Edouard (Canada). – In : *El texto como encrucijada: estudios franceses y francófonos*, Vol. 2, 123–130.
- Sabio 2013:** Sabio, F. *Phonétique, phonologie, écriture*. <<http://lecrpe2015.e.l.f.unblog.fr/files/2013/08/phonologie-et-phonetique1.pdf>> [02.04.2019]
- Scheunemann 1998:** Scheunemann, B. *Le québécois de poche*. Chennevières-sur-Marne (Val-de-Marne) : Assimil.

- Thomas 1996:** Thomas, A. Où en sont les recherches sur la prononciation franco-ontarienne. – In: *Revue du Nouvel-Ontario*. № 20, 41–51.
- Trimaille, Romano 2003:** Trimaille, C., A. Romano. Variation dans les pratiques langagières d'enfants et d'adolescents dans le cadre d'activités promues par un centre socioculturel et ailleurs. – In: *Cahiers du français contemporain*. № 8. Lyon: ENS Editions, 131-161.
- Trimaille et al. 2012:** Trimaille, C., Candea, M., I. Lehka-Lemarchand. Existe-t-il une signification sociale stable et univoque de la palatalisation/affrication en français? Étude sur la perception de variantes non standard – In: *Congrès Mondial de Linguistique Française*. Lyon, France. <https://pdfs.semanticscholar.org/3636/48875ae31a4baa3a0c55cbe363c3b32507e6.pdf?_ga=2.234477402.519582064.1598362868-1488324627.1595920707> [17.05.2020]
- Walker 1984:** Walker, D. *The Pronunciation of Canadian French*. Ottawa: University of Ottawa Press.